

POLGÁR ANIKÓ

„Két látszathatár között”

Devecseri Gábor panoptikuma és Nyugat- emlékei*

„Hová repülsz, ifjuság?” „Vissza hozzád már soha.” – hangzik a Szapphó-töredék, amelyet Devecseri Gábor egyik 1939-ben megjelent versében idéz.¹ Ezek a sorok nem egyszerűen sűrítve, más versformába folytatva adják vissza az eredeti görögöt, hanem a saját kontextusba illesztés révén egy másik jelentéskörbe tolják át. A Szapphó-töredékben a leányságnak, vagyis a szüzességnek az elvesztéséről, egy vissza nem állítható folyamatról van szó.² A fiatal költőt (aki a kötet megjelenésekor még csak 22 éves³) a görög vers nem az idő múlásának közhelyére figyelmezteti, és nem az ártatlanság elvesztésének traumáját juttatja eszébe, hanem a küszöbön álló korszakváltást. Nem véletlen, hogy a *Barátaimhoz* (1939) című kötet verseinek jelentős hányada planctus, sirató: a címben megszólított barátok egy része már nem él, más része hasonló hiánypaszttalokkal és rossz előérzettel néz a jövőbe.

A *Karinthy Gáborhoz Somlyó Zoltán halálára* című vers⁴ „két látszathatár között” láttatja a halálba készülőt: az ember olyankor ledobja magáról „gyűjteményét, / a gondokat”, s nem játszik többé szerepet. A halál a határ egyik oldaláról nézve a felejtés maximális foka, hiszen a halottal elpusztulnak azok az emlékek is, melyek benne éltek:

Képedet is kidobta végkép
és képemet,
emlékezete raktárából
emlékemet.

Elpusztultunk kicsit mi is ma...

---

* A témával kapcsolatos kutatások az 1/0272/17. számú, *Preklad, kultúrna hybridita a plurilingvizmus v kontexte madarskej literárnej vedy a lingvistiky* című VEGA-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

¹ A vers címe a „Vissza hozzád már soha” jelentésű görög Szapphó-sor: ΠΙΠΟΣ ΣΕ ΟΥΚΕΤΙ ΙΕΩ. DEVECSERI Gábor, *Barátaimhoz: Verseik*, Bp., Officina, 1939, 18–19.

² Devecseri későbbi formahű fordításában a töredék így hangzik: „»Lánykorom, te, lánykorom, te, merre röpülsz, ha elhagysz?« / »Már soha vissza hozzád, hozzád már soha vissza.«” DEVECSERI Gábor, *Arany lant: Kiseb fordítások, I: Ókor*, Bp., Magyar Helikon, 1979, 16.

³ Ez a költő második verskötetete, az 1936-ban, 19 éves korában kiadott *A mulatságos tenger* után.

⁴ DEVECSERI, *Barátaimhoz*, i. m., 8–10.

A határ másik oldalán maradtakat viszont a halál minden más eseménynél határozottabban figyelmezteti az emlékezés szükségességére („Emlékezz: hozzá s tőle járunk...”). A jövőben az emlékek lesznek ilyen hozzá és tőle vezető utak: fontos, hogy az emlékek útja kétirányú, oda és vissza is vezet, hiszen nem hátralépésről, a múlt öncélú felélesztéséről vagy rekonstrukciójáról van szó, hanem az előrelépés segítéséről, az összetartozásnak a múltból merített élményéről. Ezért nem véletlen, hogy a halott siratása nem kétpólusú, nem csak az eltávozott költőbálvány és itt maradt tanítványa közti viszony a lényeges, hanem az itt maradtakhoz fűződő kapcsolat is: a nekrológ nem a halottaknak, hanem a tovább élő kortársaknak szól.

A halottbúcsúztatás lesz később Devecseri prózában írt visszaemlékezéseinek is az egyik kiindulópontja, ott azonban az alaphang nem a siratóké, hanem az anekdotikus és nosztalgikus múltidézésé, illetve az ironikus-csevegő kedélyességé lesz. Írásaiban erősen hangsúlyozódik egy meghatározott csoporthoz való kötődés: gyermekkor a polgári kultúrában gyökerezik (ez több generációra visszanyúló szokásrendszert hoz magával), s nála ettől elválaszthatatlan (szellemi és élettrajzi értelemben is) az irodalom polgári vonulata, a Nyugat hagyománya. Devecserit íróként ez a csoporthoz tartozás legitimálja, szellemi apát lát Somlyó Zoltánban, Karinthy Frigyesben, Kosztolányi Dezsőben, ugyanakkor bálványozza Babitsot és Füst Milánt (az előbbiekhöz familiárisabb a viszonya, az utóbbiakkal távolságtartóbb). A szellemi fejlődés későbbi fokán (egyetemista korában) kerül kapcsolatba a klasszika-filológusokkal (Kerényi Károly, Huszti József).

Devecseri prózájában az emlékezet személyes dimenziói a kulturális emlékezettel fonódnak össze. A kulturális emlékezet, amely lehetővé teszi, hogy két idősíkot éljünk meg egyszerre, nemcsak az emlékező személyekben, hanem tárgyokban vagy írott szövegekben is reprezentálódhat, ugyanakkor állandó gondoskodásra szorul, éppen ezért manipulálható is.⁵ Devecseri (különböző műfajokban prezentálódó) emlékező prózája, amelyet a Nyugathoz fűződő viszony szempontjából vizsgálunk, egyrészt az önreprezentáció terepe, másrészt a kulturális emlékezet képlékenységét is mutatja.

Az emlékezés nemcsak az idővel, hanem a térrel is összefügg, s a terekhez kötődés, akárcsak a múlthoz való viszony, az önképpel és az identitással is összefügg. A Nyugat nagy korszaka Devecseri számára összefonódik a gyerekkorral és Budapesttel, gyermek- és ifjúkorának fontos helyszíneivel. Devecserinél Budapest terei mitikus tájakká válnak, kötetei címei (*Budapest Tündérváros, Lágymányosi istenek*) is gyakran utalnak erre a metamorfózisra. A Nyugat egyértelműen Budapest-központú, „csoport és tér szimbolikus lényegközösséget alkot”.⁶

⁵ Jan ASSMANN, *Der Begriff des kulturellen Gedächtnisses = Kulturelles Gedächtnis im 21. Jahrhundert*, szerk. Thomas DREIER, Ellen EULER, Karlsruhe, Universitätsverlag, 2005, 21–29.

⁶ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 2004, 40.

Az emlékezés kereteinek változásai

Devecserinél az emlékezés elsősorban saját gyerek- és ifjúkorára, a 20-as, 30-as évek idejére vonatkozik, és kisebb arányban a 40-es évekre, a háborús időkre, illetve az ötvenes évekre. Devecseri saját Nyugathoz tartozását akkor hangsúlyozza leginkább, amikor a Nyugat a múlt része lesz, amikor a kommunikatív emlékezet még őrzi a Nyugat-emlékeket, s aki fel tud ilyeneket mutatni, „akinek része van benne, a csoporthoz tartozását tanúsítja ezáltal”.⁷ Az 1917-ben született Devecseri valamennyi nyugatos közül a legfiatalabbnak számít, s korai indulását családi háttere is magyarázza, szülei ugyanis jó barátságban voltak Karinthyékkal és Kosztolányiékkal, „verseit kisiskolás korában Karinthy Frigyes, Somlyó Zoltán, Füst Milán lektorálta”.⁸

Az 1943-ban megjelent *De Amore* című kötet fülszövege egy korszak letűnésére utal, a szerzőt is, olvasóit is „egy alkonyodó kultúra érzékeny és aggódó gyermekei”⁹ közé sorolja. A könyv, amelynek latin címe egyszerre sejtet tudományos értekezést és könnyed stíluspróbát,¹⁰ a szerző fordítói benyomásainak rögzítésére is szolgál. Különböző műfajú szövegek ötvözete (novella, lírai költemény, esszé, cikk, olvasónapló, fordítói vallomás), miközben Devecseri első olyan könyvéről van szó, amelyben a szerző a „szellemes és kecses csevegés”¹¹ hangján szólal meg, az értekező próza és a szépirodalom eszközeit kombinálva. Bár a szövegekben a világirodalom és a magyar irodalom nagyjai mellett a nyugatosok is megidéződnek, a cél egyelőre nem a Nyugat emlékezetének az megörökítése, hanem a szerelem témájának érzelmi megközelítésű, finomkodó megragadása (a szerelem érzéki és testi aspektusairól nem sok szó esik, ezek legfeljebb a Devecseri saját fordításában idézett antik versekben¹² merülnek fel). A Nyugat I. nemzedékének írói (többségük akkor már nem él) a világirodalom nagyjai között idéződnek meg a műben (az I. rész például Platónra, Proustra és Kosztolányira utal, a IX. rész Karinthy- és Goethe-művek elemzését tartalmazza).

A rövid írásokban felsejlenek azok a stílusjegyek, amelyeket Devecseri később a nyugatosok és saját kortársai emlékezetének megragadására alkalmazott: a Vörösmartyról szóló szöveg például a csevegő anekdotázás és a romantikus tisztelgés elegye, sok eleven hangú, ironikus részlettel, miközben az életrajzi elemek és az irodalmi interpretáció ötvöződik. Fontos szerephez jut a táj mitizálása: például a Villányi út rétjeiről szólva,

⁷ ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, i. m., 40.

⁸ A BODY Béla, *Lágymányosi istenek = Imátlan ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. MARÓTI István, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 27–29. Az idézet helye: 27.

⁹ „Devecseri költészete mégsem elzárkózó. A mi líránk ez, amelyben egy igazi kultúrember nagy problémái lüktetnek a legszebb, legcsiszoltabb formákban, ahogy illik is hozzánk, egy alkonyodó kultúra érzékeny és aggódó gyermekeihez.” DEVECSERI GÁBOR, *De Amore*, Bp., Rózsavölgyi, 1943, fülszöveg.

¹⁰ Rónay László szerint a mű „filozófiai traktátus, de szeszélyes gondolati kalandozás is” (RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 74).

¹¹ DEVECSERI, *De Amore*, i. m., fülszöveg.

¹² Pl. Anakreón és Catullus versei.

gyerekkori emlékeket idézve a szerző a görög mitológia és a magyar romantika te-
reibe lép át. A kutyatejjel¹³ borított föld mintha a napsugarakhoz akarna hasonlítani,
azokat tükrözné. A rét mitológiai tájjá lesz: „Ilyen lehetett az a rét, amely egyszerre
csak megnyílt, hogy a Hádés szekerén sikoltozó Persephoneiát magába nyelje...” – írja
Devecseri.¹⁴ Mikor egy hét múlva a kutyatej bolyhos termése fehér lett, az Vörösmarty
versét juttatta eszébe: „A föld megőszült”. Így kerül egymás mellé a hazai táj és a görög
mitológia tere, és így mitizálódik a magyar irodalomtörténet is.

Az *élő Kosztolányi* (1945) című monográfia műfajmegjelölése szerint műhelyta-
nulmány, „köszlálás Kosztolányi írásainak erdejében”.¹⁵ Devecseri már az előszóban
a nemzedéki emlékezetre hivatkozik. Hangsúlyozza, hogy nem életrajz-kiegészítésre
vállalkozik, ez ugyanis szerinte Kosztolányi nemzedékének a feladata, „akik a költ-
tővel együtt nőttek fel, akik élete az övével sokáig közös sínen futott”.¹⁶ Devecseri
nemzedéke a Nyugat nagy nemzedékének a hatását tudja dokumentálni, és ezt töb-
ben feladatuknak is érzik. Az előttünk járók műveinek az olvasása, ahogy Devecseri
írja, a saját emlékezetünket mélyítheti, nekik köszönhető, „hogy nemcsak a magunk
gyerekségéig, hanem az ő gyermekkorukig tudunk visszaemlékezni”.¹⁷ Kosztolányi
költészetének egyik alappillére az emlékek lejegyzése, s ő a gyermekkori emlékek
felidézése tekintetében az átlagosnál érzékenyebb. „Mikor »A szegény kisgyermek
panaszai«-t olvastam, felkiáltottam: hogy lehet ennek a költőnek ennyire jó az emlé-
kezőképessége?” – írja Devecseri,¹⁸ majd hozzáteszi: „A legtöbbet a homo aestheticus
őrizz magában a gyermekből”.¹⁹

Kosztolányi munkásságához Devecseri maga is a homo aestheticus szemszögéből
közelít: formai bravúrokra hívja fel a figyelmet, vers-, novella- és regényértelmezési
javaslatokat tesz, s ötleteit gyakran csak felveti, nem bizonyítja módszeresen, hiszen
saját szövegének gördülékenységére, zeneiségére és játékos ötletességére ugyanúgy
ügyel, mint a szépirodalmi írások esetében. Az *Édes Anna* kapcsán például azt a meg-
hökkentő értelmezési javaslatot veti fel, miszerint „Vizyné megölette magát Édes
Annával. Ilyenformán öngyilkos lett”,²⁰ s így még a férjén is bosszút tudott állni, aki
nevetségesnek tartotta, hogy ő a cselédek ügyét annyira komolyan veszi.

Egy sikertelen mozielőadásból kiindulva Devecseri a műalkotások születésének
lélektanát tárja fel: „üzemhibából végzetdráma” – állapítja meg,²¹ miután felidézte egy

¹³ A pongyola pitypangot sokan nevezik tévesen kutyatejnek, a leírás alapján feltehetőleg Devecseri is erre a növényre gondolt.

¹⁴ DEVECSERI, *De Amore*, i. m., 101.

¹⁵ DEVECSERI Gábor, *Az élő Kosztolányi*, Bp., Officina, 1945, 3.

¹⁶ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 3.

¹⁷ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 4.

¹⁸ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 14.

¹⁹ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 15.

²⁰ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 63.

²¹ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 72.

nyári emlékét, amelynek során a kirándulók a mozifilmet úgy nézték végig, hogy a hang később követte a képet. Az író mindennapi életét is ugyanígy jellemzi Devecseri szerint az „érzések, események és észrevesések eltolódása”, s ebből is adódik, hogy az író „a tragikus jelenetekben észreveszi a felületen játszódó humort is”.²² Devecserinél az anekdota az elemzés lényegi kiegészítője: ilyen például az *Eleven tárgyak* című fejezetben Kosztolányi új kabátjának története, amit tulajdonosa állítólag a busz elé dobott, majd felvett, mondván, hogy „most már van egyénisége”.²³

A Kosztolányi-monográfia, illetve a könyv egyik részletének folyóiratközlése kisebb vitát váltott ki. Kenyeres Imre azt hangsúlyozza, hogy Devecseri „Kosztolányi művészetének élő, múlhatatlan jelentését tárja fel”,²⁴ s közben a kortárs elvárásokon mintegy felülemelkedve a Kosztolányit ért támadásokra is felel. Kardos László már konkrétan utal arra, miféle támadások érték Kosztolányit, nyilván a magyar irodalomkritikának a háború után kezdődő „szovjetizálódása”-ból,²⁵ a marxista irodalomszemlélet terjedéséből adódóan: „A korszerű politika részéről manapság itt is, ott is gáncs éri ezt a költőt. Némelyek úgy néznek rá, mint aki szemben állott az emberi haladást szolgáló és biztosító eszmékkel. Ezeknek hibás szemszögük.”²⁶ Kardos szerint Devecseri monográfiájának címe és Devecseri munkamódszere szembehelyezkedés ezekkel a támadásokkal: a monográfia egészében azt sugallja, hogy „Kosztolányi nagy író volt, tehát az Igazságot írta, tehát az emberi Jövendőt szolgálta-munkálta”.²⁷

A Kardos cikkére válaszoló Szabolcsi Miklós azt kárhóztatta, hogy Devecseri helytelen „irodalom-magyarázati eszközöket használ”.²⁸ kifogásolja az érzelmi alapozást, az objektivitás nélkülözését, a mítoszok és ősképek keresését (burkoltan tehát Kerényi módszerét is). A mítoszkeresés ugyan lehet szerinte jogosult, de először, amint írja, „nézzünk közelebbre”, hiszen „a mindenáron való mítoszkutatás így fogalommal való játék”.²⁹ Az irodalmat Szabolcsi szerint úgy kellene látni, „mint korhoz kötött és kortól-

²² DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 72.

²³ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 54.

²⁴ KENYERES Imre, *Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi*, Embernevelés, 1(1945), 3–4. sz., 155–156. Az idézet helye: 155.

²⁵ A fogalomról bővebben: SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása: A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Bp., Ráció, 2014. Scheibner hangsúlyozza, hogy „1945-től fogva a kritika nyelve szoros összefüggésben alakult a politikai nyelv változásával: a két szótár között átfedés tapasztalható, különösen a baloldali orgánumban”, s hogy hiba lenne, ha ezt nem vennék figyelembe a korabeli művek fogadtatását vizsgálva. SCHEIBNER, i. m., 11.

²⁶ KARDOS László, *Az élő Kosztolányi*, Magyarok, 1(1945), 4. sz., 190.

²⁷ KARDOS, i. m., 190.

²⁸ SZABOLCSI Miklós, *Jegyzet Devecseri Gábor Kosztolányi-jegyzetéhez*, Magyarok, 1(1945), 5. sz., 236–238. Az idézet helye: 237. A cikk egyrészt Kardos idézett kritikájára, másrészt a Kosztolányi-monográfiának a lapban megjelent részletére reagál: DEVECSERI Gábor, *Szerelem és halál: Jegyzet Kosztolányi művéhez*, Magyarok, 1(1945), 2. sz., 107–113. Devecseri könyvének ez a fejezete kötődik a leginkább Kerényi mítosztérlemző módszeréhez.

²⁹ SZABOLCSI, i. m., 237.

határozott tanítványok és mesterek örök sorát”, és először ezt a hatáscserét kellene bemutatni, „aztán jöhet az őskép, a mítosz.”³⁰ Szabolcsi cikke egyrészt Devecseri írásának szellemtörténeti alapozottságát kifogásolja, másrészt az objektivitást, a munkamódszer tudományosságát hiányolja. Mindeközben a kritika egyértelmű politikai állásfoglalást várna el a szerzőtől, s Devecseri itt még, akárcsak Kosztolányi, a polgári-esztéticista szemléletet képviselője.

A *Budapest Tündérváros* (1946) a háborús tapasztalat döbbenetében, a szülővároshoz kötődő emlékek megörökítésének igényéből fakadt, ám a mély megrázkódtatást többnyire nem sikerült közvetítenie. A kötetben (ahogy az ezredfordulón megjelentetett, bővített párjában is³¹) a próza verssel váltakozik. Az *Előszó*ban két közeli hozzátartozójának (a testvérének és egy barátjának³²) halálára utal, s azokra az élőkre is, akik még nem tértek haza a fogságból vagy munkatáborokból:³³ „milyen szörnyeteg hegyek között, milyen tátongó távoli szakadékok fölött, levegőben országutat vágva, kell naponta ideszáguldaniok, hogy emlékezetemben egymással beszélgethessenek.”³⁴ A kötetbe sorolt, a háború előtti Budapest emlékét idéző, kítűnő formaérzékkel megírt versek a kortárs líra élvonalához mérve iskolásnak, gyermeten naivnak tűnnek. A korabeli költészet legjava éppen a második világháború okozta traumák produktív feldolgozására épít: ebben az időben jelennek meg például Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* (1946), Pilinszky János *Trapéz és korlát* (1946), Weöres Sándor *Medúza* (1944) és *Elysium* (1946) című kötetei. Ezért mutatja be Sötér egy antológiához készült arcképvázlatban Devecserit kamaszköltőként, aki magára maradt „annyi meglett és megöregedett társa között – sőt, a fiatalok között is, akik nála már annyival öregebbek!”³⁵

A prózai írások rövid cikkek, kisesszék, nekrológok. Gyakran a városképből, egy utcarészlet, egy kert leírásából indít, de többnyire gyorsan az emberi kapcsolatok vagy az irodalmi élet terepére kerülünk át. Egy-egy kisebb írás szól például József Attiláról, Nagy Zoltánról, Karinthyról, Szerb Antalról, Babitsról. Devecseri hangsúlyozza, hogy az elpusztult városhoz nem leásni kell a mélybe, mint a régészeknek, hanem gondolatban újra fel kell építeni:³⁶ ez az új építmény azonban mesészerűbb és idillikusabb lesz, mint valódi elődje. Ez a múltat nosztalgikus ködbe vonó, idillikus emlékezetet különösen jól illik a nekrológokhoz. Devecseri halottbúcsúztatói között egy szép gyöngyszem

³⁰ SZABOLCSI, *i. m.*, 238.

³¹ DEVECSERI GÁBOR, *Töredék-óda Budapesthez: Lágymányosi Istenek*, Bp., Belvárosi Könyvkiadó, 2000.

³² Minden bizonnyal Szilágyi Bandiról, Szilágyi János György testvéréről van szó.

³³ Ilyen volt a szűkebb baráti köréhez tartozók közül Szilágyi János György és Örkény István.

³⁴ DEVECSERI GÁBOR, *Budapest Tündérváros*, Hincz Gyula rajzaival, Bp., Officina, 1946, 5.

³⁵ Vö. SÖTÉR István, *Költő-arcképek*, Válasz, 8(1948), 762.

³⁶ „Mint a lelkes régészeknek, ha a város egy régebbi részét óhajtották vizsgálni, lefelé kellett ásniuk egy keveset, úgy nekünk, mint valami emelkedésen, fölfelé kell kapaszkodnunk, ha csak emlékezésben is újra azt a várost akarjuk jární, amelyet néhány esztendeje.” DEVECSERI, *Budapest Tündérváros*, *i. m.*, 41.

a háború után a lakásában meggyilkolt Nagy Zoltán halálára írt „*Mint a csiga, mit kivetett a tenger*” című írás.³⁷ A nyitó és záró szakasz a hallgató költő és a halál némasága ellenére is szóra bírható életmű ellentétére épül. Ahogy az a nekrológokban megszokott, szó van a költő személyiségéről, valamint a nekrológ írójának a hozzá s műveihez fűződő viszonyáról. Az írás fókuszában azonban egy sajátos enumeráció áll: azoknak a halálnemeknek a felsorolása, amelyek a költőket a közelmúltban, illetve a magyar irodalomtörténet régebbi korszakaiban sújtották. A halálkatalógus azt sugallja, hogy a költészet mindezek felett áll. „Hegyivonat emelt egyre magasabbra, míg ezen gondolkodtam” – jegyzi meg Devecseri az írás konkrét körülményeire, de metaforikusan a szöveg stílusára, emelkedett hangnemére is utalva.

A tűz martalékává lett Baumgarten-könyvtárról is úgy emlékezik meg, mint egy kedves halottról, a nekrológokhoz hasonló hangnemben. Devecseri három évig volt a több nyugatos szerző (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád) gyűjteményének is otthont adó intézmény könyvtárosa, amely „félíg könyvtár, félíg kegyhely”³⁸ volt számára. A könyvtár mint a kulturális emlékezet őrzője szimbolikus hely, leegése egy korszak letűnésének a szimbolikus képe. A tárgyi emlékek elpusztulása révén még hangsúlyosabbakká válnak az egyéni emlékezet elmondható és megírható formái.

A *Budapest Tündérváros* című kötet visszhangtalan maradt, ám az ugyanabban az évben megjelent, Devecseri válogatott verseit tartalmazó kötet, a *Levél a hegyről* is jó alkalmat szolgáltatott Devecseri szemléletének értékelése. A két kötet között számtalan a tematikai és stílusbeli átfedés, vannak olyan versek is, amelyek mindkettőben szerepelnek, például a *Budai hegyek utcáin* vagy a *Lágymányosi-utca és Bicskei utcai sarkán*.³⁹ Szentkuthy Miklós a „legtöbbször valami furcsa tanító íz”-t érez Devecseri ekkori verseiben,⁴⁰ Lengyel Balázs „eminens tanulékonyág”-ot,⁴¹ Weöres Sándor viszont „e válogatott gyűjteményben igazi költőt” lát, „rábámulást a végső, isteni magasságra, egyelőre még értelmileg, konkrétan s öngúnnal és egyben visszautasítólag”.⁴² Weöres bizakodó véleményét ugyanakkor az 1947-ben megjelent *Odüsszeia*-fordítás is befolyásolta.

A mitizált múlt vigasztaló nosztalgiája és az isteni magasságokra tekintés helyett a következő időszakban az aktuális elvárásoknak való behódolás, az ötvenes évek földhöz ragadottsága következik.⁴³ A hatalmi apparátusba is beilleszkedő Devecseri ekkor

³⁷ DEVECSERI, *Budapest Tündérváros*, i. m., 59–61.

³⁸ DEVECSERI, *Budapest Tündérváros*, i. m., 13.

³⁹ Ez utóbbi vers címében a két megjelenési helyen egy apró eltérés van: *A Lágymányosi utca és a Bicskei-utca sarkán* = DEVECSERI, *Budapest Tündérváros*, i. m., 34. és *A Lágymányosi utca és Bicskei-utca sarkán* = DEVECSERI, *Levél a hegyről*, i. m., 21.

⁴⁰ SZENTKUTHY Miklós, *Levél a hegyről*, *Magyarok*, 3(1947), 4. sz., 312–313.

⁴¹ LENGYEL Balázs, *Devecseri Gábor versei*, *Magyarok*, 2(1946), 2–3. sz., 112.

⁴² WEÖRES Sándor, *Levél a hegyről* = *Imáttalan ima*, i. m., 49–50. Az idézet helye: 49.

⁴³ Ezt a korszakát Devecseri több allegorikusan is értelmezhető művében is feldolgozta, pl. az *Arión és a delfinek* című oratóriumában vagy a *Litánia* című versben. Ezekről, illetve Devecseri költészetének

olyan poétikai elvekhez igazodik, amelyeknek betartását, a beilleszkedést a Nyugathoz tartozás egyáltalán nem segíti elő – „bármennyire is törekedett rá műveivel, nem volt képes bebocsáttatást nyerni a szocialista realista irodalom panteonjába”.⁴⁴ Devecseri népieskedése, az előírt pózok átvétele sem tudja kivonni az „úri fiú” pozíciójából.⁴⁵ Nem véletlen, hogy az emlékezés műfajához csak ’56 után tér vissza, s munkásságának utolsó szakaszában (a Kádár-rendszer idején) a Nyugat-emlékek rögzítése központi szerepűvé válik.

J. Assmann az egyéni és kollektív emlékezet kapcsán hangsúlyozza, hogy „az emlékezet és az emlékezés alanya mindig az egyes ember marad, aki persze függ azoktól a »keretektől«, melyek emlékeit szervezik”.⁴⁶ A Kádár-korszakban ezek a keretek az életrajzi vallomások beszédmódját is meghatározták. Kertész Imre a tőle megszokott kíméletlen éleslátással ezt úgy fogalmazta meg, hogy „létezik egy magyar konszenzus, sőt kontextus, s hogy a konszenzus is, a kontextus is valami általános és agyafúrt hazugságon alapszik”, s „hogy ez a hazugság csupán az idegen megszállás és kollaborációs nemzeti létforma szükségszerű, talán létfenntartó következménye, efemer jelenség”.⁴⁷ Konkrétan Vas István életrajzi vallomásaira és Déry Tibor *Ítélet nincs* című könyvére hivatkozik. Vas István kapcsán megjegyzi, hogy észrevehetően „egyik sorát úgyszólván egyenesen Aczél Györgynek, a másikat meg Illyés Gyulának címezi”, akiket „útjelző lámpaoszlopoknak”, „patriarchális apafiguráknak” látott.⁴⁸ Az adott konszenzusba illeszkedés Devecserire fokozottabban jellemző: mindeközben úgy tűnik, mintha a naiv gyermek álarcában kettős játékot játszana, és ez már a kortársakat is zavarta.

A *Lágymányosi istenek* (1967) egyfelől látványos visszatérés a háború utáni *Budapest Tündérvároshoz*, egyes szövegek változatlanul át is kerülnek a későbbi kötetbe, ugyanakkor az új kompozíció a korábbi Nyugat-emlékek kontextusát is meghatározza. Írásait Devecseri három fejezetbe rendezte (*Lágymányosi istenek, Arcképvázlatok, Mozaik*). A könyv, ahogy egyik korabeli kritikusa jellemezte, „különböző időkben keletkezett írásokból állt össze. Alkalmi ihletésű esszék, arcképvázlatok, anekdotikus történetek, nekrológok utólag fejezetekbe és ciklusokba rendeződő gyűjteménye.”⁴⁹

Mivel a hatvanas évek másik felére a harmadik nemzedék tagjai „emlékezőkorba érkeznek”, magától értetődően adódik a Vas István önéletrajzi prózájával való összevetés.

---

korszakolásáról lásd: POLGÁR Anikó, *Nestórrá utazni, Télemakhosszá emlékezni: Az antikvitás mint az idő kiteljesedése Devecseri Gábor lírájában*, *Studia Litteraria*, 2015, 1–2. sz., 148–158.

⁴⁴ REICHERT Gábor, „Jó ember, jó gyerek akar lenni”: *Devecseri Gábor Önkéntes határőr című elbeszélő költeményéről*, *Irodalomismeret*, 2016, 4. sz., 59.

⁴⁵ SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás: Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, Bp., Noran Könyvesház, 2012, I, 236.

⁴⁶ ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, i. m., 37.

⁴⁷ KERTÉSZ Imre, *Hommage à Fejtő = Uő, Európa nyomasztó öröksége*, Bp., Magvető, 2008, 207.

⁴⁸ KERTÉSZ, *i. m.*, 206.

⁴⁹ TÁLASI István, *Devecseri Gábor: Lágymányosi istenek*, *Kritika*, 5(1967), 12. sz., 62–63. Az idézet helye: 62.

Tálasi István szerint a fő különbség a műfaj és a kötet szerkezet tekintetében van: „Vas István műve »confessiones«, mégpedig ágostoni értelemben”, „szigorúan szerkesztett”, „szerves alkotás”, ugyanakkor Devecseri könyvéből hiányzik az egységes kompozíció, „az emlékezésnek önkéntelenebb, könnyedébb, »impresszionistább« módját választotta.”⁵⁰ A kritika Vas István memoárkötetei kapcsán racionalizmusról, a mítoszteremtéstől való óvakodásról beszél,⁵¹ a nyomozás szigorúságáról: Abody Béla szerint Vas műve „drasztikus beavatkozás, röntgen-besugárzás; de e kezeléssel tudni kell, hogy csak az ártó sejtet roncsolja.”⁵²

Ezzel szemben Devecseri prózáinak egyik legfontosabb jegye épp a mitizálás, módszere pedig a „szubjektív-impresszionista esszé és a kisportré”.⁵³ A kritikusok nagy részét épp Devecseri túlzottan naiv szemlélete, jóhiszeműsége, „idilli emlékezete” zavarja: „Csak az egész lett, azt hiszem, túl artistikus és idilli. S így állt össze a tabló, amelynek szereplői olyanok, amilyenek látni szeretnék magukat.”⁵⁴ A műről nyomtatásban megjelent kritikák a túlzottan idilli látásmód mellett a könyv egyenetlenségét kárhoztatják („van egypár olyan emléke, amelyet a gondosabb válogatás kiszűrhetett volna” – írja például Szerb Antalné⁵⁵). Lakatos István egy magánlevélben sokkal sarkítottabban fogalmaz. Különösen zavarónak tartja, hogy a Nyugat elismert szerzői mellé olyan kisebb jelentőségű írók kerültek, akiknek a személyükkel, habitusukkal szemben erkölcsi aggályok merülhetnek fel.

„Mert amikor szereteted tárgya a szeretetre valóban érdemes (Homérosz, Kosztolányi, Karinthy), akkor e lírai hév megsokszoroz, szinte saját képességeid fölé emel s fölényesen hozol létre remekműveket, több műfajban is. Néha szeretsz azonban méltatlanokat is (T. Waldapfel, Rideg Sándor, Illés Béla), vagy gyűlölsz alapjában véve tisztességes embereket (Basch Lóránt) – ilyenkor nem tudlak követni már. [...] Maga Jupiter se volt oly magnanimus: a te kebled se lehet oly tágas, hogy egyaránt megférjen benne Babits és Illés Béla, Karinthy és Fodor József. [...] Akinek Frici bácsi volt Karinthy, nem lehet Béla bácsi Illés.”⁵⁶

Devecserinek ez a szerkesztési technikája összhangban van a Kádár-korabeli kulturális programmal, amely nem zárkózik el a polgári értékektől, sőt szorgalmazza a velük

⁵⁰ TÁLASI, *i. m.*, 62.

⁵¹ „Vas István memoárkötetének vonzó racionalizmusa arra figyelmeztet, hogy óvakodjunk az elharmarkodott általánosításoktól, a kényelmes leegyszerűsítésektől, a hamis legendáktól, a tabuktól, fétisektől és mindenféle mítoszteremtéstől.” „...műfajában és következetes racionalizmusában rokon Illyés Gyula Hunok Párizsban és Kolozsvári Grandpierre Emil Tegnep című műveivel.” VARGHA Kálmán, *Vas István: A félbeszakadt nyomozás*, Kritika, 5(1967), 12. sz., 55–57. Az idézetek helye: 57.

⁵² ABODY, *i. m.*, 27–28.

⁵³ TÁLASI, *i. m.*, 63.

⁵⁴ ABODY, *i. m.*, 28.

⁵⁵ SZERB Antalné, *Devecseri Gábor: Lágymányosi istenek*, ItK, 72(1968), 3. sz., 393–394. Az idézet helye: 393.

⁵⁶ Az idézetek forrása: Lakatos István levele Devecseri Gábornak, 1967. november 15. Kézirat, PIM, Devecseri-hagyaték.

folytatott párbeszédet, ám „ez csakis a helyes marxista álláspont határozott érvényesítése mellett képzelhető el”.⁵⁷ Devecseri ugyan a Kádár-korszakban már nem politizál, s nem vesz részt az irodalmi élet irányításában, de (anélkül hogy a neki kedves nyugatos hagyományt elítélné) az uralkodó kultúrpolitikának is engedményeket tesz. Módszere az értékek összerosása és az ötvenes évek bizonyos irodalmi jelenségeinek mitizálása. Ezt jól példázza az *Arcképvázlatok* sorozatba illesztett Rideg Sándor-portré.⁵⁸ A saját hőstetteit gögösen ecsetelő, erőszakos modorával magának elismerést kicsikaró népi tehetség a Devecseri által kiszínezett anekdotákban úgy jelenik meg, mint egy alvilági istenség vagy egy isteni tehetséggel megáldott író, aki egyedülálló képességei okán több mindent megengedhet magának, mint más hétköznapi halandók. A történetek mindemellett kisszerűek: az egyikben például Devecseriék Béla király úti házának kertjében egy „mitológiai szörny”⁵⁹ (egy nagy farkaskutya) kíséretében jelenik meg Rideg, és a hölgytársaságban keresetlenül durva szóhasználatával kelt feltűnést.⁶⁰ „Aki haragjában is ilyen árnyalatosan fogalmaz, az író a javából” – teszi hozzá Devecseri. Hasonlóan fennkölt tanulságokkal végződnek Ridegnek a Néphadsereg Írócsoportjában végzett tevékenységét színező, témájukból adódóan korántsem magasröptű történetek.

A mitizálás a Nyugat első nemzedékével kapcsolatban sokkal indokoltabb, s a legjobb portréknál a személyiségrajz elmélyült és ötletes műelemzésekkel fonódik össze. Kamaszkori mesterét, Somlyó Zoltánt Kheirónhoz, a bölcs kentaurhoz hasonlítja, aki „Akhilleusz és annyi más ifjú harcos nevelője”⁶¹ volt. Tersánszky a „komoly Kheirón” mellett „erőtelenesen ugrabugra Pán”-nak tűnik, s ezt a párhuzamot nemcsak személyes megjelenése (konkrétan felbukkanása a Nyugat huszonöt éves jubileumát ünneplő estén) támasztja alá, hanem műveinek hangulata is, például „a »Nyugat Könyvtár«-beli kis füzet, *A tavasz napja sütötte...* című Pán-hangulatot adó elbeszélés-gyűjteményecskéje”.⁶²

A hasfelmetszés előnyei Devecseri befejezetlen önéletírása,⁶³ melynek a szerző által is említett mintája Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* és Babits Mihály *Keresztül-kasul az életemen* című műve. A műfaj nem egyértelmű, Devecseri ezzel kapcsolatban így nyilatkozik: „S ez, amit most alakítok, ugyan milyen műfaj? Nem valami

⁵⁷ SZOLLÁTH DÁVID, *A kommunista aszketizmus esztétikája: A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Bp., Balassi, 2011, 78.

⁵⁸ DEVECSERI GÁBOR, „Lassan, gögösen”: *Ridegiáda = Ő, Lágymányosi istenek*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 416–422.

⁵⁹ DEVECSERI, „Lassan, gögösen”, i. m., 417.

⁶⁰ „Mondtam is annak a nőnek, aki a házkézelségtől kint járt, hogy ha a tetőt két héten belül meg nem javítják, szétrugdosom a... – és megmondta, hogy mijét.” DEVECSERI, „Lassan, gögösen”, i. m., 417.

⁶¹ DEVECSERI, *Lágymányosi istenek*, i. m., 1967, 87.

⁶² DEVECSERI, *Lágymányosi istenek*, i. m., 1967, 88.

⁶³ A műben megvalósul a szerző, az elbeszélő és a szereplő azonossága, s vonatkoztatható rá Leuvene önéletírás-definíciója: „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.” Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatott tanulmányok*, Bp., L'Harmattan, 2003, 18.

»Utazás a hasam körül« az »Utazás a koponyám körül« mintájára; nem is napló, nem is emlékezés és a legkevésbé jóslat. Hanem mindez együtt, és talán a leginkább: jó tanács. Jó tanács az embertársaknak...⁶⁴ Kiemeli tehát a mű parainesiszjellegét, bár ez a későbbiekben formailag nem jut túl nagy szerephez. A műfaji bizonytalanság a befejezetlenségből is adódik, a kórházi ágyon, közvetlenül a szerző halála előtt született (részben leírt, részben magnóra mondott) mű tulajdonképpen több különböző műfajú töredékből (önéletrészlet, emlékirat, műhelynapló, napló, esszé, interjú) rakódik össze. Mindeközben nemcsak a főszereplő, hanem a narrátor szemszögéből is fontos szerephez jut az interakció. Az egyszerre felnőtt és gyermek főhős a történetekben szinte sosincs egyedül, mindig interakcióban van másokkal, identitását egyaránt alakítja a család, a baráti társaságok, az osztályközösség, a szülőket körülvevő irodalmi közeg (pl. a közös nyaralások Karinthyékkel, Kosztolányiékkel). Ugyanakkor a narráció szintjén a magányos visszaemlékezést igénylő műfajok (emlékirat, vallomás, önéletrészlet) megszokott keretei kitágulnak, a vallomásos részek közé párbeszéd és levelek iktatódnak be, s Devecseri szövegét a kórházba látogató (az időközben elkészült részeket az író felolvasásában vagy magnóról meghallgató) ismerősök is alakítják. A visszaemlékezés és az ahhoz kötődő kortársi reakció egymásba folyik, s narrációs fogásként izgalmas, hogy magának az alakulásnak az íve is beleíródik a könyvbe. A narrátor egy helyütt például arról elmélkedik, hogy „a rossz tanulóvá hanyatlás” sosem szükségszerű, és „ennek elkerülése a legkevésbé, amivel a gyerek tartozik a szüleinek”.⁶⁵ Az elmélkedés után nyomban beiktatódik Szilágyi János György ellenvéleménye⁶⁶ és további jelenlévők hozzászólásai, így a magányos elmélkedést igénylő vallomás szinte kerekasztal-beszélgetéssé táguul.

A hasfelmetszés előnyei sajátos időkezelése egy öntudatlanul megélt halálközeli állapot következménye: a könyvből hiányzik magának a „hasfelmetszés”-nek és általában az ember halál előtti szenvedésének ábrázolása. A saját betegsége körüli utazásnál lényegesen nagyobb szerephez jut az életút és „a versek alagútján való előrehaladás”.⁶⁷ Mindez elválaszthatatlan a Nyugat-emlékektől; a Nyugat az egyik metaforájában úgy jelenik meg, mint egy óriási szellemi úszómedence, amelyben „természetesen az úszómester Babits volt”.⁶⁸ Önéletrészletében Devecseri továbbviszi ugyan korábbi emlékezőszövegeinek nosztalgikus hangját, ám bizonyos szempontból át is hangolja azt. Az analitikus, önelemző írás kíméletlensége bizonyos pontokon szembe is megy azzal a szemlélettel, amit korábban képviselt. „Mégis – mivel a betegség elhatalmasodott rajta –, és mivel az ember »vegyi lény«, azaz megoldódik a nyelve az orvosságoktól: kórházi ágya olykor szándéka ellenére az analitikus heverője lett.” – írja a költő utolsó

⁶⁴ DEVECSERI GÁBOR, *A hasfelmetszés előnyei: A mulandóság cáfolatául*, Bp., Magvető, 1974, 39.

⁶⁵ DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei*, i. m., 68.

⁶⁶ „Ezt a marhaságot hagyd ki ebből az írásból – így Szilágyi Jancsi. – Ez a gyereknek nem kötelessége.” DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei*, i. m., 68.

⁶⁷ DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei*, i. m., 296.

⁶⁸ DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei*, i. m., 369.

hónapjait dokumentáló barát, Vajna János.⁶⁹ Devecseri maga csak a kötet kis részét tudta kiadásra előkészíteni,⁷⁰ a kötet „elkészült részének nagyobb felében sem kész”,⁷¹ a hagyatékából állították össze a szövegkiadók, akik bizonyos (főleg a másokat gyalázó⁷²) szöveghelyeknél úgy érezték, „a hív közlés meghamisítása lenne akaratának, mi több, a való tényeknek is”.⁷³

Vajna a gyógyíthatatlan beteg költő hihetetlen munkaenergiája kapcsán mágikus hitről beszél, amelynek alapja, hogy „a munka visszabúvöli az életet”.⁷⁴ Érdekes ezzel kapcsolatban Devecseri utolsó művét Esterházy *Hasnyálmirigynapló*jával is párhuzamba állítani. „Próbáltam, próbálom a bajt nyakon csípni. Mondatok igájába hajlítani” – írja hasonló megfontolásokból Esterházy,⁷⁵ majd Devecseri művét mint lehetséges mintát, kiindulási alapot is megemlíti: „Fantáziálni nem akarok, de képzelegni fogok. Devecseri könyvét is meg kell nézmem. A hasfelmetszés előnyei. Tegnap keresgéltem, de nem találtam.”⁷⁶

Agmen imaginum: az arcok továbbvitele

Devecseri Nyugat-panoptikuma arra a római patríciusszokásra emlékeztet, amelynek során az ősök arképeit és álarcát (persona) hordozták a temetési szertartások alkalmával. Rómában az elhunytat nemcsak a rokonság élő tagjai kísérték a fórumra, ahol a temetési beszéd elhangzott, hanem – mivel a család egy-egy tagja magára vette valamely ős maszkját, s felvette az illető legmagasabb tisztségének kijáró öltözetet – jelen voltak az elhunyt ősök is, akik az újonnan érkezőt maguk közé fogadták.⁷⁷ A szertartás következtében a halottat „nem engedik az enyészet martalékává válni, hanem az emlékezés erejével megtartják a közösség tagjainak sorában és magukkal viszik a tovahaladó jelenbe”.⁷⁸

Devecseri emlékező szövegeiben nemcsak az arcok megrajzolásáról, hanem többnyire pozitív exemplumok felmutatásáról is szó van. Ez a jelenség is az említett római szertartásra emlékeztet, hiszen, ahogy Hegyi W. György írja, „a pompa funebris csak pozitív exemplumokat ismer, az itt bemutatott múltnak nincsenek sötét, szégyenletes

⁶⁹ VAJNA János, *Randevű az örökléttel: Sorsocska = Imáttalan ima*, i. m., 38–48. Az idézet helye: 46.

⁷⁰ Azokat a fejezeteket, melyek még életében megjelentek az Élet és Irodalom hasábjain.

⁷¹ VAJNA János, *Előszó = DEVECSERI, A hasfelmetszés előnyei*, i. m., 5–29. Az idézet helye: 6.

⁷² Pl. Kerényi Károlyt, Bóka Lászlót.

⁷³ VAJNA, *Előszó*, i. m., 25.

⁷⁴ VAJNA, *Előszó*, i. m., 15.

⁷⁵ ESTERHÁZY Péter, *Hasnyálmirigynapló*, Bp., Magvető, 2016, 5.

⁷⁶ ESTERHÁZY, i. m., 6.

⁷⁷ HEGYI W. György, *A hódító Róma* = HAVAS László, HEGYI W. György, SZABÓ Edit, *Római történelem*, Bp., Osiris, 2007, 164–173. Az idézet helye: 171.

⁷⁸ ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, i. m., 34.

szakaszai”.⁷⁹ Ezért stilizálja Devecseri szinte valamennyi emlékét pozitívvá, ebből fakad, hogy (amint azt Rónay György finoman megjegyzi) a kamaszkori emlékek nem fedik a kort, amire vonatkoznak, „némely komorabb szín kimaradt talán”.⁸⁰ A csoporthoz tartozás mintha (irodalmi értelemben is) garancia lenne arra, hogy a korábbi eredmények folytatódnak, a korábbi minőség továbbvihető, ahogy Rómában „az ősök tettei mintegy garanciát jelentenek arra, hogy utódjuk is eredményesen fogja irányítani az államügyeket”.⁸¹

Az örökség továbbvitele az arc továbbvitelét is jelenti. Devecserinél (az életmű sokrétűségéből adódóan) az arc továbbvitelének több mozzanatát is megfigyelhetjük. Műfordítóként több szempontból a Babits által megkezdett úton halad (formahűség, a nyelvi idegenség leképezése),⁸² költőként Kosztolányi arcát viszi tovább, prózaíróként Karinthyét (egyértelmű a kapcsolat az *Utazás a koponyám körül* és *A hasfelmetszés előnyei* című mű között, amelynek első címötle az *Utazás a hasam körül* volt).

A leglátványosabban talán a Kosztolányihoz való kötődés prezentálódik, ez Devecseri Kosztolányi-monográfiájának számos pontján kiténik. Nemcsak arról van szó, hogy Kosztolányi irodalmi mintákat ad követőjének, hanem arról is, hogy tanítványa öntudatlanul is behelyezkedik az ő személyiségébe: „az Attila-utcán végigfutó autóbuszban, anélkül, hogy tudnám, sokszor ülök az ő helyén” – írja Devecseri.⁸³ Az azonosulás vágya azokban az irodalmi, mitológiai vagy zenei párhuzamokban is kiütözik, amelyekkel Kosztolányit jellemzi ugyan Devecseri, de közben mintha önarc képet rajzolna. „Kosztolányi lantja Hermész lantja volt, a furfangos, virágzó-énekű, álomvezető, tehát talvaj csecsemő-istené” – írja,⁸⁴ s más kontextusból világos, hogy közben önmagáról is beszél, hiszen saját bevallása szerint az ő kedvenc istene Hermész.⁸⁵ Ezzel összhangban Szilágyi János György is hermészi alkatként jellemzi Devecserit. A költő 80. születésnapján elhangzott emlékbeszédében kifejti, hogy „a Devecseri-jelenség” Hermész megjelenése volt életében és halála után is: „Ma eltűnik az Alvilágban, de holnap – biztosak lehetünk benne – már az olümposziak között találkozhatunk vele, ahogyan Horatius írja az istenről, akinek nevét a maga jelzőjévé is

⁷⁹ HEGYI W. György, *Ősök, maszkok, utódok: A pompa funebris Rómában*, Ókor, 8(2009), 3–4. sz., 70–77. Az idézet helye: 73.

⁸⁰ RÓNAY György, *Devecseri Gábor: Lágymányosi istenek = Uó, Olvasás közben*, Bp., Magvető, 1971, 305–309. Az idézet helye: 309.

⁸¹ HEGYI, *A hódító Róma*, i. m., 171.

⁸² Devecserinek Babits fordításszemléletéhez való viszonyulásáról lásd: POLGÁR Anikó, *Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003, 132–137.

⁸³ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 31.

⁸⁴ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 24.

⁸⁵ „De van-e kedvenc istened, olvasó? Nekem van. Hermész az, Zeusz követe, a legszelídebb, ifjambölcs, kalauzoló, legjátékosabb isten, »superis deorum gratus et imis«, a nyájas társalgó, felvilágosító, emberszerető, teknőslantkészítő, Priamosz-vigasztaló, Aphrodité-Árész nászt helyeslő, gyöngéd, ravasz, utasokat segítő isten – s még hány jelzőjét lehetne felsorolni!” DEVECSERI Gábor, *Homéroszi utazás*, Bp., Gondolat, 1961, 10.

választotta: »superis deorum gratus et imis«, ő az, akivel szívesen paroláznak az Alvilág istenei, de nem kevésbé kedvelték a legfényesebb magasságokban élők.”⁸⁶

Egy másik érintkezési pont egy zenei párhuzamból adódik. Devecseri szerint Kosztolányi „mennyei geometriája” Mozartéra hasonlít (bár maga Kosztolányi Mozartot állítólag túl hidegnek tartotta).⁸⁷ Devecseri költői alkata is mozarti, s költészetében számos Mozart-utalás található. Somlyó György hívja fel a figyelmet arra, hogy „ez a rokonság kivált a nagy veszélyek pillanatában fonódik szorosra: először a háború alatt, a kollektív fenyegetettségben”⁸⁸ (elsősorban *Margitszigeti elégia* című kötetében, amelynek záró ciklusa a *Sarastro dallama* címet viseli⁸⁹), majd a kórházi ágyon, közvetlenül a halála előtt (ekkor fordítja a *Thamos* librettóját, utolsó versei pedig „rokonok egyrészt Mozart zenéjével, másrészt éppen a Mozartra utaló, *Csak a derű óráit számolom* Szabó Lőrinc-verssel”⁹⁰).

Az esszéíró Devecseriben (ahogy ezt Kerényi Károly egy Devecserinek küldött levelében megfogalmazta) Szerb Antal él tovább. Devecseri Kosztolányi-monográfiája kézhezvétele után Kerényi így ír haza Svájcból volt tanítványának:

Hogy jó költő vagy, akit szívesen olvasok s még szívesebben hallgattam, azt mindig tudtam, s a Margitszigeti Elégia ebben csak megerősített. Nagy játékoságod sem ujság nekem s a De amore ezt idézi fel. De hogy ilyen jelentékeny prózairónk van Benned, jelentékeny írástudásban és emberi bölcsességben, az elragadó meglepetés volt. Az írói bölcsességnek (az íróinak, mert ez a bölcsesség nem független a megfogalmazástól, független viszont a filozófiai fogalmaktól) ez a *csak* nálunk, pontosabban *csak* Budapesten kiérlelt fajtája már a Budapesti Kalauz előszavában megcsapott mint egy üdítő szag és az első vigaszom volt szegény Tónió halálán érzett gyászomban, amelyben már azt hittem: örökre elveszett a fölényében mélységes emberségnek ez a színvonala, nemcsak számunkra, hanem a világ számára is, mert hol másutt jöhetne még létre ez a szellemi ötvözet – mint az alatt a hegy alatt, ahol Te lakol, Gabikám és ha Szerb Tónink nem is pótolható, tartod a színvonalat.⁹¹

Szerb Antal műve, a *Budapesti Kalauz marslakók számára* (amelynek második, a szerző halála után megjelent kiadásához Devecseri Gábor írt előszót⁹²) minden bizonnyal a Budapest *Tündérvárost* író Devecseri egyik inspirációs forrása volt. Valószínűleg az sem véletlen, hogy Devecseri antik tárgyú esszéit, tanulmányait tartalmazó későbbi kötete a *Műhely és varázs*⁹³ címet kapta, és a két címbe emelt fogalom mögött Szerb Antal kötetének címe, a *Hétköznapiok és csodák* is felsejlik (mindkettőnek

⁸⁶ SZILÁGYI János György, *Emlékbeszéd Devecseri Gábor nyolcvanadik születésnapján a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Budapesten, 1997. február 28-án* = *Imáttalan ima*, i. m., 11–14. Az idézet helye: 14.

⁸⁷ DEVECSERI, *Az élő Kosztolányi*, i. m., 55.

⁸⁸ SOMLYÓ György, *Thamos = MOZART, Thamos Egyiptom királya*, szövegét írta T. Ph. Gebler drámája nyomán DEVECSERI Gábor és HUSZÁR Klára, Bp., Zeneműkiadó, 1971, 7–13. Az idézet helye: 10.

⁸⁹ DEVECSERI Gábor, *Margitszigeti elégia: Versek*, Bp., Officina, 1945, 81–107.

⁹⁰ DEVECSERI, *A haszfelmetszés előnyei*, i. m., 432.

⁹¹ Kerényi Károly levele Devecseri Gábornak, 1946. május 22. Kézirat, PIM, Devecseri-hagyaték.

⁹² SZERB Antal, *Budapesti Kalauz marslakók számára*, Bp., Officina, 1945.

⁹³ DEVECSERI Gábor, *Műhely és varázs: Görög-római tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1959.

a háttérben pedig tanáruknak, Kerényi Károlynak a regénykoncepciója). Devecseri emlékező prózájában mintha minduntalan a hétköznapi dolgok mögött megbúvó csodákra döbbenne rá. Abody Béla ezt a jelenséget a gyermekkorhoz kötődőnek tartja, s ironikusan jegyzi meg, hogy mivel Devecseri nem nőtt fel, ezért az ő csodái nem maradtak el úgy, mint másokéi: „Sőt, szinte már csak csodák történtek és történnek vele. Állapottá váltak benne. A csodák a hétköznapijai.”⁹⁴

Összegzés

Devecseri, ahogy a harmadik nemzedék több más tagja, költőként és prózaíróként folyamatosan mester-tanítvány viszonyban gondolkodott: fontosabbnak tartotta a követhető minták, kapaszkodók keresését, mint a költői vagy a prózaírói eszköztár megújítását. Írók közelében telt gyermekora, majd saját irodalmi indulása tulajdonképpen két különböző oldaláról ismertette meg vele a Nyugat előző nemzedékeit,⁹⁵ így személyes emlékei kiváló alapanyagot szolgáltatnak emlékező prózájához. Ugyanakkor épp ez az irodalomközelség teszi a szövegeit papírizúvú: „írók, költők közt, és az irodalomban, költészetben nőtt föl, [...] az ő számára valóban ez a világon a legnyilvánvalóbb téma” – írja róla Rónay György.⁹⁶ Az elegánsan előadott anekdoták, a poénokra kiélezett, csiszolt stílus, a humoros és a nosztalgikus hang arányos kombinációja olvasmányossá teszik stílusát, ám az elmélyült önvizsgálat vagy a kor negatívumai iránt nincs érzéke. A negyvenes években, a háború alatt és közvetlenül a háború után született könyveiben nem érezzük azt a döbbenetet, amelyet a zsidó származása miatt bujkálni kényszerülő, a város ostromát nehéz körülmények között átélt író közvetíteni szeretne.⁹⁷ Kissé hamisnak érezzük azt a gesztust, ahogy a romokban heverő Budapestet tündérvárossá stilizálja. Az ötvenes években csupán néhány alkalmi cikkben tér vissza Nyugat-emlékeihez, majd a Kádár-korszakban emlékező prózájának korábbi darabjaihoz az eltelt időszakban írt könyvrecenzióit, nekrológjait, alkalmi írásait is összegyűjti. Az így létrejött *Lágymányosi istenek*ben már nem csupán az idill, a nosztalgia túlsúlya, hanem az értékrend elbizonytalanítása s az erkölcsi ítélőképesség hiánya is zavarja az olvasót: „szörnyetegek, gonosz aggok szentülnek meg, egymást feljelentők válnak tejtestvérekké, dilettánsok íróvá; atyjaként tiszteli azt is, aki a háta mögött gyalázta” – ahogy Abody Béla írja.⁹⁸

A harmadik nemzedék tulajdonképpen kétszer él meg korszakváltást: először a zsidóüldözések, a korábban megkérdőjelezhetőnek vélt emberi értékek meghurcolása,

⁹⁴ Abody, *i. m.*, 27.

⁹⁵ Devecseri, *Lágymányosi istenek*, *i. m.*, 1967, 11.

⁹⁶ Rónay György, *i. m.*, 305.

⁹⁷ Befejezetlen emlékiratában nem jutott el a vészkorszak tárgyalásához. Felesége, Devecseriné Huszár Klára emlékirataiból tudunk meg több konkrét részletet életének ezzel az időszakával kapcsolatban. Devecseriné Huszár Klára, *Krisztinavárosi madrigál*, Bp., Mágus, 2001, 164–172.

⁹⁸ Abody, *i. m.*, 28.

a korábbi erkölcsi rend felbomlása, másodszer az ötvenes években, az irodalom szovjetizálódása idején. Az ötvenhatos forradalom csak felvillantotta az újabb korszakváltás lehetőségét. A Kádár-rendszer látszólagos toleranciája az emlékiratoknak ugyan más kereteket szabott, de a legtöbb szerző ekkor kettős játékot játszik: nyíltan vagy burkoltan kiáll a gyermekkorából hozott polgári értékek mellett, ugyanakkor az aktuális elvárásokhoz is igazodik. A visszatérés a negyvenes évek emlékiratainak a szemléletéhez Devecserinél is csupán látszólagos. Ahelyett, hogy az ötvenes évek irodalmi ténykedését radikálisan átértékelné, írásaiban azokat az időket is nosztalgikus ködbe vonja, összemosis korszakokat és értékeket. Egyrészt a naiv lelkesedés hangja sem a holokauszt és Budapest ostroma, sem '56 után nem tűnik relevánsnak, másrészt a gyermeki aspektusok kiemelődése, a mesélés öröme értékkel telíti szövegeit. A háború után azt vetették a szemére, hogy túl esztéticista, a hatvanas években pedig azt, hogy „engedett a kor, élők és agresszív holtak ki nem mondott zsarolásának”⁹⁹

Egyetérthetünk Szilágyi János Györggyel, aki szerint Devecseri háborús élményeinek legmélyebb kifejezése műfordításaiban valósult meg: „A mindenkit és mindent, amiért az életet élni érdemesnek tartotta, megsemmisüléssel fenyegető veszedelmek irtózatából a feloldódást az *Odüsszeia* fordítása adta meg [...]. Az *Odüsszeia* első megjelenése (1947) a tündérvilág szétfoszlása is volt.”¹⁰⁰ A műfordítás (az *Íliász* magyarázata és a korábbi fordítások csiszolása) az ötvenes években is az ellensúlyt jelentette saját, a korabeli elvárásoknak behódoló, szervilis lírájával szemben. Egy 1960-ban íródott ügynöki jelentés szerint Devecseri az ötvenes években „szolgaian – de cinikusan – hajtotta végre az utasításokat, és cinizmusával, lélektelenségével egyik előkészítője volt annak, hogy az Írószövetség – elvtelensége miatt – később a revizionizmus áldozata lehetett.”¹⁰¹ A hatvanas-hetvenes években Devecserinek az emlékező prózára saját múltjának tisztára mosása érdekében is szüksége volt, ennek révén jelölte ki saját nyugatos pozícióját, amelytől időközben műfordítóként és műfordítás-teoretikusként egyre inkább elhatárolódott.

---

⁹⁹ ABODY, *i. m.*, 28.

¹⁰⁰ SZILÁGYI János György, *A boldog költő = Imáttal ima*, *i. m.*, 244–248. Az idézet helye: 246.

¹⁰¹ SZŐNYEI, *i. m.*, 237.